

Om Viborg Stiftsbibliotek

- Jyllands ældste offentlige bibliotek

af dr.theol. Jakob H. Grønbæk

For godt 50 år siden - det var i 1942 - udsendte daværende landsarkivar i Viborg, historikeren Svend Aakjær, en indholdsrig lille bog med titlen *Jyllands ældste offentlige bibliotek. Viborg Stifts Bibliotek 1817-1942*. Anledningen var den, at Viborg Centralbibliotek fejrede 25 års jubillæum i 1942, og samme år havde Viborg Stiftsbibliotek netop bestået i 125 år. Forfatteren lykønsker hjerteligt det unge Centralbibliotek og det med fuld ret. Dets forgænger har han imidlertid meget lidt tilovers for. I anledning af 125 årsdagen for det gamle bibliotek finder han således "ikke meget at juble over, for som offentligt Bibliotek blev Viborg Stifts Bibliotek en dundrende fiasko" og dets historie kan ifølge Aakjær kun "tjene til Skræk og Advarsel".

Det er mit håb, at nærværende artikel i det mindste kan lægge en lille dæmper på Svend Aakjærs noget hårde dom. Han tegner i sin jubilæumsafhandling et endda meget dystert billede af det gamle bibliotek og hele dets historie. Vel nok lidt lovligt dystert! Og "en dundrende fiasko" kan man retfærdigvis ikke kalde stiftsbiblioteket, hverken før eller nu, selvom det skal medgives, at dets snørklede historie faktisk i flere henseender er en sørgelig historie.

I provinsens bispebyer var Stiftsbibliotekerne faktisk i et helt århundrede de eneste biblioteker, som ikke blot præster, men også andre i de akademiske samfundslag kunne ty til i deres higen efter boglig visdom. I så henseende gjorde også Viborg Stiftsbibliotek fyldest. Det blev det første offentlige forskningsbibliotek i Jylland og det var i sig selv en fortjeneste, at et sådant blev grundlagt. Det skete tilmed i en økonomisk overordentlig betrængt tid efter Napoleonskrigene.

Hvad vi i dag ved - eller mener at vide - om effektiv biblioteksadministration og om nødvendig bogpleje, det vidste man naturligvis ikke dengang. Opbe-

varingsforhold og bogpleje er således også langt fra til at stå mål med vor tids standard. Og det gjaldt så vist ikke mindst for Vilborg Stiftsbiblioteks vedkommende. Således er mange ofte kostelige bøger, der kom i Stiftsbibliotekets varetægt, blevet ædt op af svamp og fugt, og andre er gået tabt på grund af manglende tilsyn. Hvor mange bøger det har drejet sig om, vides egentlig ikke, al den stund man først i 1800-tallets sidste årti fik udarbejdet en katalog over bogbestanden.

Til trods for, at Vilborg Stiftsbiblioteks bøger således i lange perioder fik en endda meget hårdhændet og destruktiv behandling, så eksisterer biblioteket den dag i dag - i en ganske vist meget amputeret skikkelse. En trøst er det, at der faktisk - uanset de store tab i den oprindelige bogbestand - takket være Stiftsbibliotekets eksistens er bevaret ikke så få bøger for eftertiden, som engang har været Stiftsbibliotekets. De har nemlig ad snørklede veje fundet deres plads i andre offentlige bibliotekers reoler som i Viborg Centralbiblioteks, i Vestre Landsrets biblioteks og i Statsbibliotekets i Aarhus. Endelig må også adskillige være at finde i privateje.

Vore stiftsbiblioteker har ofte været prægelnabe for velmenende og i bakspejlet ihærdigt skuende, professionelle biblioteksfolk. Men ingen kan komme udenom, at de har spillet en afgørende rolle i dansk biblioteks- og lærdomshistorie. Disse gejstlige biblioteker var blandt de første, der var offentligt tilgængelige. Og dets stiftere hører derfor til blandt bibliotekssagens pionerer. Med loven om oprettelse af Statsbiblioteket i Aarhus i 1897 og med folkebibliotekernes sejrsgang i 1920'erne, ebbede stiftsbibliotekernes nedarvede betydning imidlertid ud.

Men de nåede altså at gøre deres nytte op igennem hele 1800-tallet - så længe der var brug for dem.

Meget snært på hinanden i 1800-tallets start så stiftsbibliotekerne dagens lys i vore domkirkebyer landet over. De blev oprettet på "privat" initiativ og det af gejstlige (biskopper eller stiftsprovster), fordi der var behov for dem. Da især stiftets præster var deres målgruppe, blev der ved boganskaffelser (køb og gaver) først og fremmest taget hensyn til teologien, men i stor udstrækning tillige til discipliner inden for humaniora som historie, filosofi og skønlitteratur på dansk og fremmede sprog samt græske og latinske klassikere. Som offentlige biblioteker skulle disse stiftsbibliotekers formål netop være at medvirke til at udbrede oplysningstidens ideer om humanistisk dannelse.

Lærdomsbiblioteker af denne slags blev således grundlagt i Roskilde i 1811, i Odense i 1813, i Viborg og Ålborg i 1817 og 1818 og i Ribe og Aarhus i 1821. -

Stiftsbiblioteket i Maribo, der allerede blev grundlagt i 1795 af en "verdslig" initiativtager, fik en særlig status. Det var fra starten ret beset ikke noget stiftsbibliotek, men en såkaldt provinsialbogsamling for Lolland-Falster, som dengang hørte til Fyns Stift. Først da Lolland-Falster Stift blev oprettet 1803, fik biblioteket navn af stiftsbibliotek og sådan benævnes det stadig i dets funktion som Maribos kommunale folkebibliotek.

Tilbage af de gamle stiftsbiblioteker er der i dag fire i tal: Det bedst bevarede, største og fornemste i Roskilde (Sjællands Stiftsbibliotek), det i Odense (Fyns Stiftsbibliotek), som i dag er en sarsamling i Universitetsbiblioteket i Odense, det stærkt amputerede Ribe Stiftsbibliotek, der i 1955 blev forenet med Ribe Katedralskoles bibliotek og så endelig det - i forhold til fordums størrelse - stærkt reducerede og ret uanselige Viborg Stiftsbibliotek. Det fik for godt 70 år siden, i 1924 sit blivende sted i Viborg bispegård.

De tilbageblevne stiftsbiblioteker er i dag stadig selvstændige enheder, administreret eller under tilsyn af de pågældende stiftsøvrigheder (hvilket først og fremmest vil sige biskoppen). Det er iøvrigt værd at mærke sig, at Viborg Stiftsbibliotek er det eneste af dem, der ikke er indgået i eller opstillet inden for rammen af en større bibliotekssamling.

Viborg Stiftsbiblioteks start var trægere end de fleste andre stiftsbibliotekers, og - som i hvert fald Aakjær giver udtryk for - "ikke mange af de gejstlige Herrer, der har haft med Starten at gøre, har indlagt sig Fortjenester af Bibliotekssagen." Der gik 10 år fra dets grundlæggelse (i 1817) til dets åbning for publikum (i 1827).

Først skulle der jo skabes en samling, og evnen stod ikke mål med lysten til at medvirke hertil. Det blev ved et kgl. reskript af 16. april 1817 resolveret, at renterne af et nedlagt stiftsprovsteembedes kapital skulle danne den økonomiske basis for oprettelsen. Og biskoppen på den tid, den lærde rationalist Jens Bloch, lod sende skrivelser ud til stiftets præster - og andre potentielle benyttere - med anbefaling om støtte. Dette gav imidlertid ikke de store resultater, præsterne var forarmede på grund af landets penge- og landbrugskrise.

Der findes i Stiftsbiblioteket stadig bevaret bøger fra præster, der reagerede positivt på biskoppens anmodning om boggaver. Nævnes kan således, at der på titelbladet i første bind fra 1712 af et 10-bindes værk (af den engelske kirkehistoriker Joseph Bingham) i håndskrift står "givet til Wiborg Stifts Bibliothek 1822 af J.G. Blicher". Det fulde navn er Jørgen Gantzel Blicher, og han var sognepræst i Vorning

- Kvorning - Hammershøj fra 1783. (Et andet flerbindsværk, P. Sarpus' *Historie des Tridentinischen Concilii* fra 1761, har også Blichers håndskrevne påførel.)

Før Stiftsbiblioteket blev åbnet, modtog det flere andre bidrag i form af penge og gaver, bl.a. i 1822 fra Kongens Håndbibliotek. Og der findes i dag flere bøger med mærkater på indersiden af permen, hvor der står "Gave fra det Kgl. Haandbibliotek til Viborg Stiftsbibliotek" og med kong Frederik 6.s gyldne monogram på ryggen. (De bøger kunne måske også være blandt de ikke mindre end 1.200 bind, Christian 8. skænkede til biblioteket 1841.)

Biskop Bloch havde iøvrigt selv en stor samling, som imidlertid blev solgt på auktion og altså ikke skænket til stiftsbiblioteket efter hans død i 1830. Men af hans bøger er der i hvert fald på stiftsbibliotekets hylder ét eksemplar, nemlig en slavonsk oversættelse af Ny Testamente, skænket til hans "Højærværdighed" i 1816 af den kendte skotskfødte missionær og orientalist Ebenezer Henderson. Meget tyder på, at Stiftsbiblioteket den første tid efter åbningen blev mødt med ikke ringe velvilje. Men tilvæksten ved køb kunne ikke blive imponerende, da renterne af den oprindelige startkapital var ret ubetydelige. Det samme gjaldt renterne af den kapital, der blev resultatet af de af biskop Bloch udsendte anbefalingskrivelser om kontante bidrag. Antallet af benyttede blev vist heller ikke stort. (Der blev ved åbningen indført udlånsprotokoller, men de er alle forsvundet). Der var iøvrigt kun åbnet for udlån en time om ugen.

Tilvæksten kom overhovedet væsentligst til at bestå af boggaver, og på bibliotekets hylder står der ikke så få bøger, hvor håndskrevne påskrifter røber gamle dages donatorer. Ovenfor er et par allerede nævnt, og i det følgende skal andre eksempler fremdrages.

Det var biskoppen, der havde det endelige ansvar for bibliotekets ve og vel, bistået af en ringe betalt bibliotekar som daglig leder, oftest en præst, men det kunne også være en lærer ved Katedralskolen. Måske kan Stiftsbiblioteket ret beset betragtes som bispeembedets offentlige bibliotek. Blochs efterfølger, Nicolaj Esmark Øllgaard (bisp til 1854) har i hvert fald egenhændigt på titelbladet i første bind af et værk i stiftsbiblioteket fra 1821 (*Om den indbyrdes Underviisnings Væsen og Værd*) skrevet: "Tilhører Bispe-Embedet i Viborg". Måske har dette værk været et af de få, der indgik i hans tid? Han synes nemlig ikke - hvis man skal følge Aakjær - at have været synderligt interesseret i biblioteket. Men helt uden interesse for biblioteker har Øllgaard dog næppe været, idet det vides, at han trofast gav sin støtte til en af

pionérene i sognebibliotekssagen, Jacob Jacobsen, da denne var sognepræst i Gedsted-Fjelsø sogne, Viborg Stift.

Et årti efter biskop Øllgaards afsked blev der gjort et seriøst forsøg på forøgelse af Stiftsbibliotekets bogbestand. Det blev således i 1863 ved et kgl. reskript pålagt stiftets embeder ved vakance at give et særligt bidrag til biblioteket. Den ordning ophørte først i begyndelsen af 1900-tallet; inden da havde det årligt givet ca. 200 kr. til nyanskaffelser. I 1875 blev det endelig besluttet for fremtiden af begrænse Stiftsbibliotekets indkøb af ny litteratur til først og fremmest at dække teologi og filosofi.

Men der indlemmedes lykkeligvis stadig fra tid til anden private boggaver. Således modtog biblioteket i 1880 som gave en større samling af sognepræst i Laastrup, K. Wahl, hvoraf nok kun få bøger er bevaret i biblioteket. Der er dog et par fra 1785 og 1788 med Wahls navnetræk; det er bøger af den veltalende og flittigt skrivende rationalistiske prælat Christian Bastholm med titlerne *Andagts-Øvelser for Syge- og Sengeliggende* og *Andagtsøvelser for Communicanter*.

Fra 1880 til 1919 blev tilvæksten med mellemrum trykt i Viborg Stifts Synodal-Akter.

En helt usædvanlig boggave

I 1883 modtog Stiftsbiblioteket en efter den tids målestok særdeles lødig og alsidig bogsamling, og det tilmed et professorbibliotek. Gammeltestamentleren og orientlisten Christen Hermansen havde nemlig i sit testamente 4 år før sin død bestemt, at hans bogsamlingogså efter hans død skulle komme videnskaben til gode, og da han havde bragt i erfaring, at Viborg Stiftsbibliotek "kun er tarveligt forsynet med Bøger" (rygtet talte sandt!), faldt hans bøger i dette stiftsbiblioteks turban. Samlingen var allerede katalogiseret ved modtagelsen af cand.theol. K.F.H. Kissmeyer (*Fortegnelse over Professor, Dr.theol. Christen Hermansens Bogsamling. Skjænket til Viborg Stiftsbibliothek*. Kbh. 1883. 358 sider), og den blev opstillet som særsamling i biblioteket. Hermansens Bogsamling omfattede især orientalistisk og bibelsk litteratur, men også kirkehistorie, etik, dogmatik og anden teologisk litteratur, foruden filosofi, historie m.v. og sågar naturvidenskab.

I 1896 udkom så endelig en *Katalog over Viborg Stiftsbibliotek*, som var udarbejdet af en af lærerne ved katedralskolen, overlærer (lektor) dr. I.P. Bang.

I følge Dansk Biblioteksfører 1915 skulle der i det år i biblioteket have været ca.

Stiftsbibliotekets første bolig, Sct. Mogensgade 9 (med årstallet 1643). Tegning af Johannes Bæch.

20.000 bind. (Der oplyses også, at udlånet i samme år var på 100 bind.) På den tid var den lærde A.S. Poulsen biskop (1901-21). Han var i særlig grad interesseret i at anskaffe litteratur om Luther; iøvrigt blev også i hans tid ca. 800 bind overvejende nyere litteratur skænket til det i 1917 oprettede Viborg Centralbibliotek.

Stiftsbibliotekets mange boliger

Biblioteket har i tidernes løb haft mange skiftende boliger og dette flytteri kom i høj grad bøgerne til skade. Ved starten blev de anbragt i et lejet lokale i en af byens statelige gamle bygninger, Mogensgade 9 (på bygningen står i dag årstallet 1643). I 1835 blev Stiftsbiblioteket flyttet til bispegården (under biskop Øllgaard) for i 1859 at blive opstillet i den tidligere Stænderbygning ved domkirken. Herfra blev det, da denne bygning skulle nedrives, i 1870 atter flyttet til bispegården, hvor det var i fire år, og så til det gamle Raad- og Thinghus, først i øverste etage og siden ned i rådhusets sorte kælder.

Det sidste opholdssted blev katastrofalt! I *Bogens Verden* (1939) giver Henri

Hansen, Viborg Centralbiblioteks daværende overbibliotekar, et førstehånds meget realistisk indblik i hvad man sådan kunne byde det gamle bibliotek i den kælder: "... en fed em af fugt og mug slog en i møde, når døren gik op; under borde og langs reoler lå utilgængelige bogstaber overgroet med vegetationer af tropisk yppighed etc." Sådanne forhold bød man Stiftsbibliotekets bøger i næsten 50 år - og Hermansens bogsamling i næsten ligeså mange år!

Ikke mærkeligt, at bogbestanden blev mærkbart reduceret i de år, indtil den i 1924 blev flyttet til tre tørre kælderrum i Vestre Landsret, Hermansens bøger i de to og de øvrige i det tredje. (I 1925 skal bestanden være reduceret til ca. 15.000 bind!) Da kælderen under Vestre Landsret skulle bruges til kul i 1940, i den tyske besættelsestids første år, blev Stiftsbiblioteket for tredje gang i dets historie flyttet til bispegården, men denne gang lykkeligvis for at blive.

For at skaffe plads til bøgerne i bispegården var op mod 5.000 bind ikke-teologisk litteratur solgt på auktion i København af Boghallens Antikvariat. Den juridiske litteratur blev skænket til Landsretten.

Sjældne bøger i Viborg Stiftsbibliotek - før og nu

Der findes i dag dog nogle få sjældenheder bevaret i Stiftsbiblioteket. Således Christian 3.s foliantbibel fra 1550; den kom i bibliotekets eje med Hermansens samling og forblev det fortsat, da denne samling gik til Aarhus. Derimod mistede Stiftsbiblioteket ved samme lejlighed sin inkunabel, et af "vuggetrykkene" fra bogtrykkerkunstens ældste tid til og med 1500. Den hørte også til Hermansens samling. Det drejedes sig om en Horats-udgave, en foliant trykt i Firenze 1482, som via de teologiske institutter i Aarhus kom til Statsbibliotekets Inkunabelsamling.

I Stiftsbiblioteket er det ene af de to eksemplarer af Simon Paullis pragtfulde og kostbare værk *Flora Danica* fra 1648, der i sin tid blev modtaget fra det Kgl. Partikulærkammer. Det andet fik Centralbiblioteket, da det blev oprettet.

Blandt Stiftsbibliotekets bøger findes endnu et af Danmarks nationale bogklenodier (ganskevist i miserabel stand), nemlig Niels Jespersens *Gradual*, trykt af den berømte bogtrykker Lorenz Benedicht i 1573.

Flere andre sjældenheder har engang været i Stiftsbibliotekets eje. Blandt dem skal især nævnes Peder Palladius' *En Nøttelig Bog om S: Peders Skib* fra 1554, Henrik Smiths *En skøn Nyttelig Lægebog* fra 1557 og Birgitte Thotts Seneca-oversættelse fra 1658. Disse rariteter er enten gået til som følge af misrøgt eller solgt på auktion.

Endelig skal nævnes, at Stiftsbibliotekets fordums vigtigste håndskrift (I.P. Thjørrings topografiske og statistiske beskrivelse af Viborg) helt naturligt i dag er at finde i Viborg Centralbibliotek.

Stiftsbiblioteket fra 1940 til i dag

Det var således et misrøgtet og amputeret bibliotek, der i 1940 kom (tilbage) til bispegården! Det har drejet sig om skønsmæssigt ca. 8.000 bind . Samme år - altså inden udskillelsen af Hermansens bogsamling (se ovenfor) - blev der i Viborg trykt et *Udvalg af Viborg Stiftsbiblioteks bøger*. Udgiverne var biskop Axel Malmstrøm og Stiftsbibliotekets daværende bibliotekar, dr. Villiam Grønbæk, der dengang var residerende kapellan ved domkirken.

Bibliotekets bøger blev anbragt 3-4 forskellige steder i bispegården. Med overflytningen blev en udlånsprotokol påbegyndt; den kom til at fungere indtil 1965. I de mange år blev der udlånt ialt 329 bøger, hvad nok ikke kan siges at være mange!

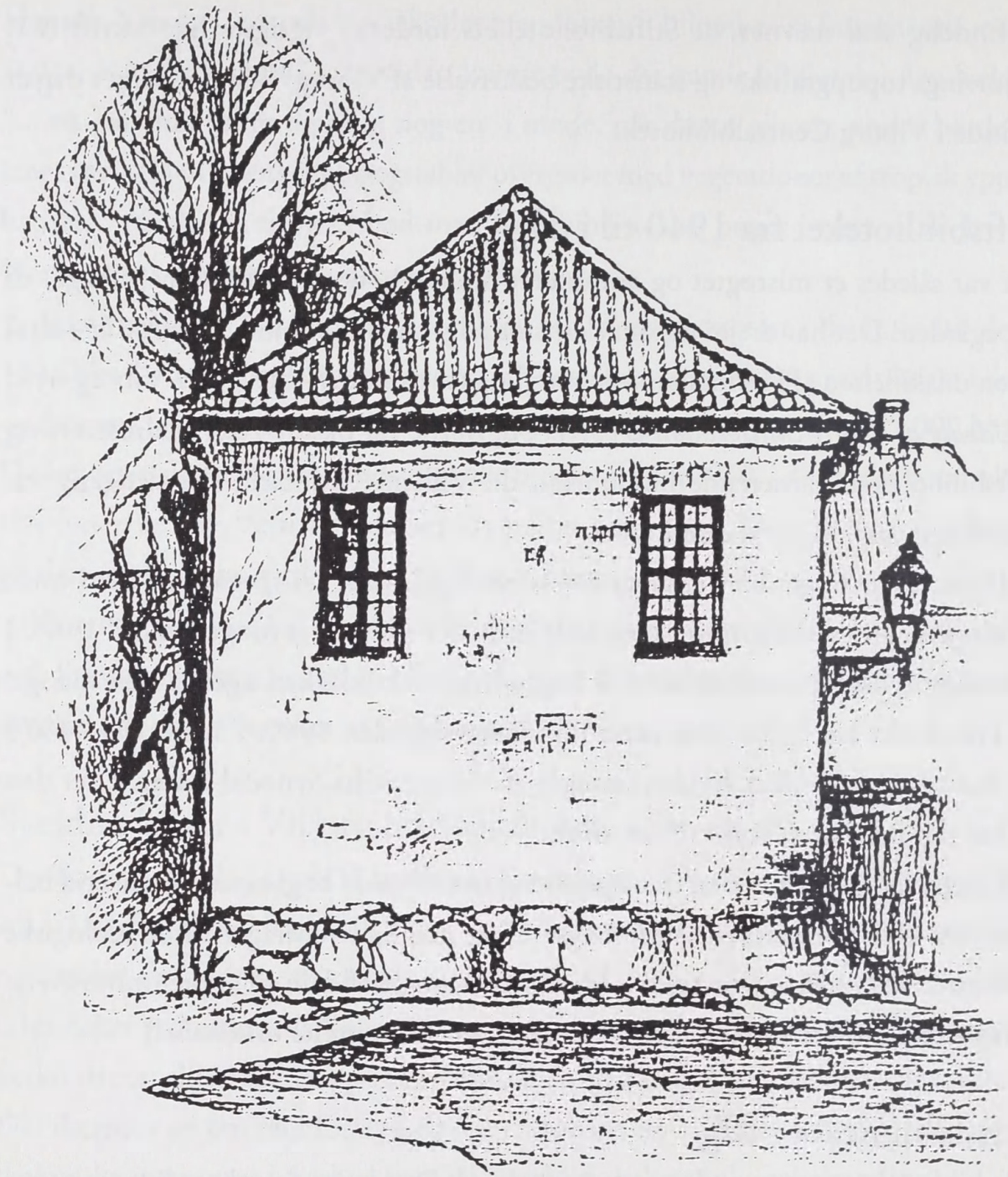
Tilvæksten har heller ikke været imponerende siden 1940. I årene 1941-1970 var den på ca. 500 bind, hvilket fremgår af Viborg Stifts Synodal-Akter. Efter den tid har der ikke været trykt tilvækstlister.

I årene 1953-54 blev den til bispegården overflyttede bogbestand mere end halveret. Da blev Hermansens store bogsamling nemlig overdraget til de teologiske institutter ved Aarhus Universitet. Herfra kom nogle af dem til andre universitetsinstitutter og til Statsbiblioteket (bl.a. den ovenfor omtalte inkunabel).

Stiftsbiblioteket i dag

Stiftsbiblioteket rummer i dag godt 3.000 bind. Det drejer sig vel om lidt mere end en tiendedel af dets bogbestand, dengang den var størst. Der er imidlertid en fortrinlig orden i samlingen. Som indgang til den er der en alfabetisk og en systematisk seddelkatalog.

Siden 1987 er alle bøgerne samlet i ideelle og værdige omgivelser i den søndre ende af bispegårdens vestfløj. (Her havde bispe- og stiftsøvrighedskontorerne haft til huse, før de blev flyttet over i den restaurerede østfløj.) I flotte reoler og med gode lysforhold er de ca. 100 hyldemeter bøger i dag opstillet i det store smukke hjørnelokale med vinduer ud til Domkirkestræde (det anvendes tillige som biskoppens mødelokale). Nogle få af bøgerne findes i et bagved liggende mindre rum, hvor også de alfabetiske og systematiske seddelkataloger, der er udfærdiget af en

Viborg bispegårds vestfløj fra Domkirkestræde. I det store og et mindre lokale bag de to vinduer er stiftsbiblioteket opstillet. Tegning Johannes Bæch.

langtidsledig bibliotekar, befinder sig, samt et skrivebord og en nyttig kopieringsmaskine.

På hylderne står bøgerne opstillet i systematisk orden (efter folkebibliotekernes Decimalklassedelings 5 udg.). En kortfattet beskrivelse af den systematiske inddeling står til rådighed med samt en nyttig vejledning i brugen.

De ydre forhold for Stiftsbiblioteket i bispegården er således fortrinlige i dag. Men nyanskaffelser har det desværre været ret så småt med. - Man skal imidlertid

ikke lede forgæves efter Karl Barths vist ca. 9.000 siders *Kirchliche Dogmatik*! Der abonneres på nogle enkelte fortsættelsesværker (således det store af Christian Thodberg udgivne flerbindsværk med Grundtvigs prædikener) og på nogle teologiske tidsskrifter. Enkelte monografier (inkl. disputatser) anskaffes også. Pengene er imidlertid særdeles knappe, få renter af en minikapital, samt lidt tilskud fra stiftsfondet.

Materialiesamlingen om nyreligiøsitet

Stiftsbiblioteket kan dog byde på en innovation. I det bageste lille lokale er der nemlig - som ovenfor allerede nævnt - etableret en samling nyreligiøs litteratur. Det er sket på den nuværende biskop, Georg S. Geils initiativ. Den omfatter allerede adskillige bøger på overvejende nordisk sprog samt andet materiale (tidsskrifter, pamfletter m.v.), indeholdende referencelitteratur af værdi for studiet af moderne omsiggribende nyreligiøse bevægelser.

Indkøb og ansvar for materialiesamlingen røgtes af en præst i stiftet, Vagn Tefre, der som introduktion til den har udarbejdet en nyttig systematisk litteraturoversigt, følgende systemet i det såkaldte "Guturék" på Aarhus Universitet (nyrevideret marts 1994). Der er intet hjemlån i den nyreligiøse materialiesamling, men der stilles en kopimaskine til rådighed på stedet, hvortil nøgle kan fås ved henvendelse til Stiftskontoret.

Litteratur

Lauritz Nielsen Danske Stifts- og Skolebiblioteker. Deres Udvikling og deres nuværende og fremtidige Stilling (Statens Bibliotekstilsyns Publikationer IX). Kbh. 1925.

Henri Hansen: Viborg Stiftsbibliotek opløses. i: *Bogens Verden*, 21. årg. Kbh. 939, s. 357-59.

Svend Aakjær: Jyllands ældste Bibliotek. Viborg Stifts Bibliotek 1817-1942. Udg. af Viborg Biblioteksforening 1942.

Herdis Foverskov: De danske Stiftsbiblioteker - en undersøgelse af stiftsbibliotekerne udvikling fra 1925 til i dag. Danmarks Biblioteksskole. Kbh. 1990.